

УДК 94(477) "1919–1939"

Оксана Парнета

**ДЕЯКІ ПИТАННЯ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН У ЦСЄ
В МІЖВОЄННИЙ ПЕРІОД (1919–1939)**

У статті проаналізовано зміни у системі міжнародних відносин Центрально-Східної Європи у 1919–1939 рр.

Ключові слова: Центрально-Східна Європа, міжнародні відносини, мирний договір, Версальсько-Вашингтонська система, конференція.

Щороку, в травневі дні, ми з вдячністю і сумом відзначаємо чергову річницю завершення Другої світової війни, згадуємо її учасників, аналізуємо події, дипломатичні кроки і рішення політичної еліти. Особливого значення набула ця дата в контексті сучасної анексії Криму та українсько-російського збройного протистояння, що точиться на сході України і становить загрозу суверенітету нашої держави. Разом з тим, українсько-російський конфлікт вніс напругу і в систему міжнародних відносин сьогодення, оскільки низка держав, засуджуючи політику Кремля, застосували до агресора економічні санкції, інші – навпаки підтримують і виправдовують політику Росії. Дії Російської Федерації щодо України, Сирії засуджують США, європейські країни, проте і Україна, і європейська спільнота вкрай обережні у рішучих діях і сьогодні це дуже схоже на “політику потурання агресору”, що мала місце напередодні Другої світової війни. Відсутність жорстких економічних, політичних, військових заходів у відповідь на спроби перегляду державних кордонів, силове вирішення національних протиріч мають наслідком виникнення локальних військових конфліктів, вчинення терористичних актів, що дестабілюють міжнародні відносини, становлять загрозу існуванню мирного ладу і, згодом, можуть мати трагічні наслідки. Саме тому сьогодні вкрай важливо проаналізувати міжнародні відносини та зовнішню політику держав міжвоєнного періоду (1919–1939), дипломатичні, політичні, економічні рішення тогочасної політичної еліти, що дасть змогу виокремити повчальний історичний досвід, врахування якого дозволить уникнути помилкових рішень і дій у складних ситуаціях сьогодення.

Окреслене коло питань знайшло певне відображення у працях Н. Дейвіса [1], Л. Алексієвець [2], Г. Цветкова [3] та інших українських і зарубіжних науковців. Однак проблема висвітлення історії міжнародних відносин та зовнішньої політики, зокрема міжвоєнного періоду, все ще не втратила своєї наукової актуальності, а її вивчення стає нагальним завданням сучасної історичної науки.

Аналізуючи міжнародні відносини та зовнішню політику держав окресленого періоду, варто звернути увагу на передумови, що призвели до Першої світової війни, оскільки їх вплив відчувався і впродовж міжвоєнної доби. Перша світова війна розпочалася внаслідок загострення міжімперіалістичних суперечностей між провідними країнами, які, намагаючись захопити джерела сировини, ринки збуту, боролися за вплив і територіальні володіння, встановлювали свій безпосередній контроль над слабшими державами. Велика Британія, що втратила промислову гегемонію, й була відтиснута до 1914 р. за обсягом промислового виробництва з першого місця на третє, втримувала найбільшу в світі колоніальну імперію зі збереженням за Лондоном статусу фінансового центру світу. Це суперечило інтересам Німеччини, яка, розвиваючись швидше ніж Велика Британія та Франція, починає претендувати на гегемонію в Європі, сподіваючись

поширити свої колонії за рахунок володінь Великої Британії, Франції, а також територій, що підпадали під вплив Росії. З експансіоністськими планами виступали й інші держави, що, перебуваючи на стадії індустріального розвитку, ставали учасниками конфліктних ситуацій щодо територіальних впливів і володінь. Австро-Угорщина домагалася поширення своїх земель на півдні та сході Європи, де встановлювала впливи Росія. Італія прагнула захопити землі в Середземноморському басейні, де утверджувалася Франція та Австро-Угорщина. Росія домагалася поширення впливу на Балканах, де хотіла закріпитися Австро-Угорщина, а також у Середній Азії та на Далекому Сході, де встановлювали свої сфери впливів Англія та Японія [4, с. 23–25]. Таким чином, наявність або відсутність колоніальних володінь ставала чи не найважливішим чинником боротьби промислово розвинутих країн за економічне й політичне панування в світі. Економічні інтереси в цьому плані слід розглядати як головну передумову загострення міжнародних відносин, виникнення міжнародних конфліктів, що спричинили розв'язання війни. До цього слід додати й соціально-політичні передумови як прагнення правлячих кіл імперіалістичних держав через розв'язання війни зміцнити свої політичні позиції, придушити революційні рухи, відволікти народ від внутрішніх соціальних проблем. Проявом визрівання війни можна вважати, зокрема, й формування воєнно-політичних блоків – Союзу трьох імператорів, а згодом Троїстого союзу та Антанти. Так, 1 серпня 1914 р., внаслідок кризової ситуації, що виникла на Балканах через вбивство сербським націоналістом Г. Принципом спадкоємця австрійського престолу Франца Фердинанда, розпочалася Перша світова війна (1914–1918 рр.). Вона внесла кардинальні зміни в систему міжнародних відносин. Ініціювала процеси, що призвели до розпаду Австро-Угорської імперії та зречення влади Габсбургів, проголошення Німецько-Австрійської республіки, падіння Російської й Оттоманської (Османської) монархій, які раніше визначали світову політику. Розпад держав-імперій знаменував початок нової сторінки історії для багатьох європейських народів, які стали на шлях самостійного розвитку. Саме тоді процеси національного державотворення розпочалися у чехів, словаків, поляків, сербів, хорватів, білорусів та українців. У той час здобули незалежність Чехословацька Республіка (28 жовтня 1918 р.), після правно-політичних процедур, пов'язаних із приєднанням до Сербії; 1 грудня 1918 р. Держава словенців, хорватів і сербів, що постала 29 жовтня цього року, перетворилася на Королівство сербів, хорватів і словенців на чолі з династією Карагеоргієвичів. Ще раніше, у листопаді 1917 – січні 1918 р., конституювалась Українська Народна Республіка (УНР), у Білорусі набула чинності Білоруська Рада [5, с. 8]. 11 листопада 1918 р. була створена Друга Річ Посполита. Після Першої світової війни постали Фінляндія, Литва, Латвія, Естонія, суттєво змінилися кордони й етнічний склад населення Румунії, а також Болгарії. У підсумку виникли чи були відтворені якнайменше вісім нових незалежних держав (або десять, якщо рахувати Австрію та Угорщину) [6, с. 14]. Тож серед інших подій виникнення і суверенізація нових держав були одними з найважливіших ознак новітнього часу.

Зазнавши поразки у війні, країни Четверного блоку були неспроможні впливати на міжнародні процеси, не відігравала особливої ролі у світовій політиці й Італія. Велика Британія і Франція, виснажені війною, істотно поступалися своїми позиціями США та Японії, значення і впливи яких помітно зросли. США з країни-боржника напередодні війни, перетворилися після її завершення на країну-кредитора європейських держав. Тепер вони намагалися закріпити своє домінуюче становище у світі за допомогою системи договорів, а також, використовуючи мирну конференцію у Парижі, не допустити посилення Великої Британії на світовій арені, Франції – в Європі, Японії – на Далекому

Сході. Крім цього, США намагалися не спричинити повне ослаблення Німеччини, яка і надалі мала становити загрозу великим європейським державам. В. Вільсон відверто заявляв про своє бачення ролі США у світі: “Ми повинні фінансувати весь світ, а ті, хто фінансує світ, повинні ним і керувати” [3, с. 28].

Франція, закінчивши Першу світову війну з великими економічними і людськими втратами, робила все для подальшого ослаблення Німеччини, її поділу на окремі держави. Своєю чергою Велика Британія намагалася на рівні міжнародних договорів закріпити досягнуте і не допустити, щоб Франція, внаслідок поразки Німеччини й Австро-Угорщини, здобула домінуючу роль у Європі [3, с. 90]. Японія, навпаки, намагалася зміцнити свої завоювання на міжнародній арені. Її інтереси суперечили прагненням США встановити гегемонію на Далекому Сході, в Китаї і захопити німецькі острівні володіння в цьому регіоні [7, с. 90].

Тож саме з метою розробки й укладання мирних договорів між переможними країнами Антанти і переможеними державами Четверного союзу та визначення нових післявоєнних кордонів у Європі й остаточного підбиття підсумків Першої світової війни була скликана Паризька мирна конференція (січень 1919 р. – січень 1920 р.). У її роботі взяли участь представники двадцяти семи держав, серед яких дев'ять активних учасників війни на боці Антанти; п'ятнадцять оголосили війну Німеччині, але не брали участі у воєнних діях, і три нововідновлені країни – Польща, Чехословаччина й Королівство сербів, хорватів та словенців. До розробки умов повоєнного врегулювання не було запрошено Німеччину та її союзників у війні, а також радянську Росію.

Держави-переможниці на Паризькій мирній конференції намагалися обстоювати свої інтереси і на рівні міжнародних договорів та домовленостей закріпити результати військових завоювань. Це зумовило гострі протиріччя під час обговорення проблем, постійні сутички, недовіру і ворожість між учасниками, які загострилися від початку її роботи. На порядку денному конференції були питання про укладання мирних договорів із Німеччиною та її союзниками, розподіл колишніх колоній Німеччини й Туреччини. Окремо обговорили питання про утворення незалежної Польської держави та її кордони. Серед учасників конференції провідну роль відігравали прем'єр-міністр Франції Ж. Клемансо (обраний головою конференції), прем'єр-міністр Великої Британії Д. Ллойд Джордж та президент США В. Вільсон. Офіційно Паризькою мирною конференцією керували п'ять головних держав-переможниць: Сполучені Штати Америки, Велика Британія, Франція, Італія і Японія. Лише їх представники, двоє від кожної країни, входили до Ради десяти – керівного органу, створеного на початку роботи конференції. У березні 1919 р. було утворено менш чисельний орган – Рада чотирьох, яку склали В. Вільсон, Д. Ллойд Джордж, Ж. Клемансо і В. Орландо. Пізніше функціонували інші керівні органи конференції: Рада п'яти – у складі міністрів закордонних справ США, Великої Британії, Франції, Італії й спеціального представника Японії; Рада глав делегацій та ін. Але фактично на всіх етапах конференції найважливіші питання вирішували представники США, Великої Британії і Франції. Під час роботи Паризької конференції були укладені мирні договори з винуватцями війни: Версальський – з Німеччиною (1919 р.), Сен-Жерменський – з Австрією (10 вересня 1919 р.), Нейський – з Болгарією (27 листопада 1919 р.), Тріанонський – з Угорщиною (4 липня 1920 р.) і Севрський – з Туреччиною (10 серпня 1920 р.) [4, с.44–47]. Тривалі суперечки під час роботи Паризької конференції точилися з приводу польського питання. Міжнародні обговорення польських справ на конференції відкрилися 29 січня 1919 р. виступом Р. Дмовського, який вимагав приєднання до Польщі територій в межах її історичних кордонів до поділів. Проте, долю Другої Речі Посполитої вирішували держави-переможці відповідно до власного

бачення і впливів у міжнародному повоєнному світі. Сильна Польща була потрібна як перешкода на шляху поширення більшовицьких революційних ідей та союзником у боротьбі з переможеною, але все ще небезпечною для Франції Німеччиною. З одного боку, незалежна Друга Річ Посполита мала служити бар'єром між Радянською Росією і Західною Європою, а з іншого – буфером між двома такими сильними ворожими країнами як Німеччина й Росія, що було вигідним для забезпечення миру в регіоні. Центральні країни була зацікавлені у постійній загрозі Німеччини Росії, а Росії – Німеччині. У такій ситуації сильна, незалежна держава, зі значною територією заважала. Таким чином, версальські домовленості при вирішенні польської справи відверто ігнорували інтереси Польської держави. В цих умовах, Польща, щоб вирішити територіальні проблеми, взяла участь у 60 локальних збройних конфліктах, півторарічній війні на сході. Встановлення кордонів із радянською Росією, Німеччиною, Чехословаччиною, Латвією супроводжувалося конфліктами, що перетворювалися на збройні сутички. У березні 1923 р. Рада Послів Ліги Націй ухвалила рішення про визнання східного кордону Польщі, погодившись, таким чином, із приналежністю Східної Галичини, Волині, Західної Білорусі та Віленщини до Польської держави. Силowe встановлення більшої частини її кордонів призвело до міжнаціональної напруги, підозри і, власне, конфліктів із сусідніми країнами. Польська Республіка мала складні й напружені відносини з більшістю своїх сусідів, у т. ч. з Німеччиною і СРСР, економічний та людський потенціал яких значно переважав польський. Відновлення військово-економічного потенціалу Німеччини внаслідок реалізації “плану Дауеса” становило серйозну небезпеку і для Польщі, оскільки вона не могла не стати одним із перших об'єктів німецької агресії. Зростаючу на Заході небезпеку, Польща могла хоча б частково паралізувати певним зближенням із СРСР, але, як і раніше, її правлячі кола не вживали жодних дійових заходів до нормалізації відносин із Радянським Союзом. Польсько-радянські відносини залишалися взаємно ворожими і суперечливими. Дедалі більше, втрачаючи надію на практичну допомогу Франції, Великобританії, керівництво Польщі намагалося встановити відносини з Німеччиною. Будучи на середину 1920-х рр. геополітично ослабленою, Польща, в особі її керівників, проводила невиправдано амбіційну зовнішню політику, у багатьох аспектах позбавлену реалістичної оцінки міжнародного розвитку. Намагаючись зміцнити взаємини з Берліном, і, спираючись не в останню чергу на його підтримку, щоб реалізувати свої територіальні претензії до інших держав, Польща, тим самим, крок за кроком значно звужувала можливості для маневру, погіршувала власні міжнародні й військово-стратегічні позиції. Особливо це стало помітним, коли у Німеччині до влади прийшли нацисти, і Польща знову опинилась у її полі зору, хоча ще й не як об'єкт агресивної політики нацистів. Після травневого державного перевороту 1926 р. в умовах корінної перебудови міжнародних відносин у Європі й світі та політики Рапалло і Локарно формувалися в Польщі нові напрямки зовнішньої політики. Остання впливала з концепції “двох ворогів”, намагалася протидіяти можливому об'єднанню на антипольській платформі Радянського Союзу і Третього рейху. Серйозною перевіркою реалістичності польської зовнішньої політики стали події другої половини 1920-х – 1930-х років.

Складником Версальського та інших договорів став статут Ліги Націй – міжнародної організації, що мала на меті забезпечення мирного розвитку світу на основі укладених договорів. У статтях статуту проголошувалися принципи мирних гарантій територіальної цілісності й суверенітету всіх членів Ліги Націй, її право використовувати будь-які засоби для забезпечення миру, необхідність колективних санкцій проти агресора й щодо обмеження озброєнь. Утворення

Ліги Націй мало значний вплив на розвиток міжнародних відносин. Ішлося про спробу організації структури глобального масштабу, яка б запобігала виникненню воєнних конфліктів шляхом узгодження дій її членів. Проте, на практиці, ця організація не завжди відповідала висунутим цілям, часто-густо стаючи платформою реалізації імперіалістичних домагань великих держав.

Загалом рішення Паризької мирної конференції не виправдали великі надії на запровадження тривалого і справедливого миру, відновлення панування в Європі закону. Укладені мирні договори та їх кабальні умови для переможених і виснажених країн, зокрема Німеччини, значні суми репарацій, які були визначені у 1921 р. у Лондоні, суб'єктивне вирішення територіальних питань, зокрема з Польщею, становили суттєву загрозу мирному ладу. Версальський і додаткові до нього договори стали джерелом міжнародних конфліктів уже у 1920–1923 рр..

На початку 1920-х років чітко визначилися як територіальні, так і військово-політичні суперечності між групами країн. Японія, що не брала участі у Паризькій мирній конференції, прагнула домогтися переваг на Далекому Сході й Тихоокеанському регіоні. США, які відмовилися від участі у Лізі Націй, мали на меті політично закріпити своє лідерство у світі і котре нагадати країнам Антанти про їхні борги, а також примусити Велику Британію скоротити свій флот; Велика Британія і США мали претензії до Франції щодо її планів розбудови морського флоту і вимоги скоротити свої сухопутні сили; домогалася реваншу за поразку у Парижі й Італія. Тож, з метою розгляду питань про роззброєння військово-морських сил, та вирішення проблем Далекого Сходу й Тихоокеанського регіону було скликано Вашингтонську конференцію (12 листопада 1921 – 6 лютого 1922 рр.) за участю чотирнадцяти країн – США, Великої Британії, Франції, Італії, Нідерландів, Бельгії, Португалії, Японії та Китаю. Росію і Німеччину не допустили до роботи й цієї конференції. Підсумком її роботи стало підписання трьох великомасштабних договорів і досягнення кількох двосторонніх угод з зазначених проблем, що знайшли юридичне оформлення у договорах чотирьох, п'яти та дев'яти держав. У цілому рішення конференції мали імперіалістичний, загарбницький характер, були продовженням курсу великих держав 1918–1919 рр. Для США ці рішення були більш успішними, ніж ті, що приймалися у Парижі, й це дало їм змогу активно включитися у світову політику, впливати на рішення провідних європейських держав. Невід'ємною частиною Версальсько-Вашингтонської системи мирних договорів стали “план Дауеса” та “план Юнга”. Вони не лише доповнили, а й значно трансформували її зміст. Саме через “дауесізацію” Німеччини США здобули реальне лідерство в розв'язанні міжнародних проблем, домоглися подальшого проникнення капіталів у Європу і можливість протидії Франції та Великій Британії.

Отже, Версальсько-Вашингтонська система договорів зафіксувала та оформила результати Першої світової війни, визначила нове співвідношення сил на міжнародній арені, стала спробою розв'язати незліченні проблеми, мала надати світові додаткові гарантії відвернення нового глобального конфлікту, стати ефективним інструментом у боротьбі за мир і процвітання народів. Натомість рішення, прийняті задля задоволення інтересів провідних держав стали, у майбутньому, однією з причин нового збройного протистояння, оскільки не розв'язали низки протиріч між державами-переможницями й переможеними, не запобігли можливості виникнення реваншизму, перш за все, внаслідок відсутності дійового контролю за виконанням укладених договорів, викликали значні територіальні зміни в Європі, узаконили колоніальну систему та активізували національно-визвольну боротьбу.

Виключення із Версальсько-Вашингтонської системи Радянської Росії знецінило договори, власне, Росія не збиралася бути гарантом створеного

Заходом суперечливого балансу сил на міжнародній арені. Ворожість і міжнародна ізоляція Радянської Росії й Німеччини спонукали їх до співпраці. В ході проведення Генуезької конференції (10 квітня – 20 травня 1922 р.) у містечку Рапалло було укладено сепаратний договір (16 квітня 1922 р.) про відновлення дипломатичних відносин Росії та Німеччини, взаємну відмову від претензій, торговельно-економічні зв'язки та військову співпрацю між державами. Це було перше юридичне визнання країни Рад однією з великих держав. Рапалльський договір вніс суттєві зміни у міжнародну політичну ситуацію і сприяв розвитку взаємовигідного співробітництва Росії й Німеччини. Договір вразив союзників, він порушував плани Антанти використати Німеччину проти Радянської держави, тому союзники вимагали його розірвання, проте, після певних вагань Німеччина ратифікувала Рапалльський договір. Генуезька й Гаазька конференції, хоч і закінчилися безрезультатно (за винятком сепаратного договору в Рапалло), мали певне міжнародне значення. Участь Радянської Росії в цих міжнародних конференціях, разом з іншими державами, означала фактичне визнання її з боку західних держав, свідчила про необхідність і можливість мирного співіснування держав різних соціально-економічних систем.

Таким чином, Версальсько-Вашингтонська система мирних міжнародних договорів зафіксувала повоєнний устрій світу, визначила перерозподіл економічних та політичних сил між переможцями і переможеними у війні. Вона стала спробою об'єднати інтереси народів і держав і, навіть з урахуванням суперечливого характеру вирішення багатьох проблем, стабілізувала міжнародні відносини, принаймні у 1920-х рр. Разом з тим, баланс сил, що утворився завдяки цій системі мирних договорів, був недовготривалим. При вирішенні територіальних проблем він спричиняв загострення суперечностей, а з кінця 1920-х рр. зростання реваншистських настроїв переможених у війні. Версальсько-Вашингтонська система мирних міжнародних договорів не могла ліквідувати суперечності між провідними державами, оскільки ґрунтувалася на перерозподілі їх геополітичних впливів. Саме ці впливи – на перерозподіл територіальних володінь, роззброєння, стягнення з Німеччини репараційних платежів тощо, поряд із відродженням німецького мілітаризму зруйнували Версальсько-Вашингтонську систему, стали передумовою різкого загострення міжнародних відносин у 1930-х роках.

Міжнародний порядок, що постав на підвалинах повоєнних мирних договорів, мав спиратися на Лігу Націй. Але його основна опора – Сполучені Штати Америки – була від початку в ній відсутня, а вплив Великої Британії і Франції значно послаблювали розбіжності між ними. Французи мали намір виконати Версальський договір, зберегти статус-кво та всіляко перешкодити відновленню могутності Німеччини. Британці бажали усунути причини німецького реваншизму, задовольнивши скарги Німеччини, й, змінивши "гнів на милість". Із плином часу Франція дедалі більше залежала від Великої Британії. Це ускладнювало становище Польщі як союзниці Франції, оскільки доля першої була тісно пов'язана зі збереженням повоєнної системи [7, с. 253].

Уряд Польщі від початку домагався союзів і ухвали угод, що гарантували б недоторканість кордонів, суверенітет та незалежність. Керівники Польщі, розташованої між Німеччиною і Радянською Росією, незалежно від партійності, ідеологічних симпатій змушені були дуже уважно аналізувати та оцінювати кроки Берліна й Москви. Цього потребувала турбота про безпеку, свободу й суверенітет Польщі [9, с. 47]. Не викликає сумніву і те, що від польсько-німецьких та польсько-радянських відносин значною мірою залежала доля тієї системи, яка сформувалась у Центрально-Східній Європі, як результат Версальських домовленостей і польсько-радянського мирного договору, ухваленого в Ризі у 1921 р. Відносини між Варшавою, Берліном і Москвою

визначали міжнародний клімат на всьому європейському континенті, хоча не такою мірою, як між СРСР і Німеччиною чи Москвою, Парижем і Лондоном. Ці взаємини також впливали на ситуацію і за межами Центральноєвропейського регіону. Наслідки уваги до безпеки Польщі в Європі й встановлення коректних відносин із двома сусідами, обтяженими спадком антипольської політики Пруссії, а згодом кайзерівської Німеччини, з одного боку, і царської Росії – з іншого, а також польсько-радянською війною 1920 р. зумовлювали пошук шляхів до нормалізації відносин із ними. Відтак Польща скерувала свою зовнішню політику на пошук союзників. Природним союзником проти Німеччини була Франція. У 1925 р. було підписано польсько-французьку угоду, що підтвердила їхню військову конвенцію 1921 р. Важливим здобутком зовнішньої політики Польщі стало укладення конкордату з Апостольським Престолом. Конкордат регулював статус Католицької церкви та її стосунки з державою. Врегулювання було важким – між іншим, із огляду на різну політику держав-загарбниць стосовно Церкви і релігії. У Польщі конкордат впровадили в життя одразу ж після його підписання.

Згодом, у зв'язку з ослабленням Франції польський уряд дедалі більше схилявся до здійснення на міжнародній арені самостійної політики. Це посилювалося, коли восени 1925 р. західні держави уклали в Локарно з Німеччиною низку угод, що не давали гарантій непорушності польсько-німецького кордону, опісля польська політична еліта стала проводити незалежнішу від Парижа зовнішню політику. Помітно це проявилось після державного перевороту 1926 р., коли повний контроль за зовнішньою політикою було зосереджено в руках Ю. Пілсудського.

На початку 1930-х років в умовах корінної перебудови міжнародних відносин в Європі й світі були сформульовані основні принципи нової повоєнної зовнішньої політики, які отримували назву політики балансування. Польща проводила лінію “рівного віддалення” від Німеччини й СРСР і намагалася всіма засобами протидіяти їх можливому зближенню і союзу на антипольській платформі. Результатом такої тактики уряду Польщі було укладено у Москві 25 липня 1932 р. пакт про ненапад. Такий самий договір двома роками пізніше (26 січня 1934 р.) було підписано з Німеччиною. В той же час Польща відмовилась брати участь у запропонованому Францією і Радянським Союзом так званому Східному Локарно, яке повинно було стати ключовою ланкою Європейської системи колективної безпеки, мотивуючи такий крок недовірою у дієвість багатосторонніх угод і бажанням забезпечити свою безпеку серією двосторонніх договорів і протоколів.

Версальсько-Вашингтонська система міжнародних договорів, що склалася після Першої світової війни, й стала фундаментом міжнародних відносин повсенного періоду, мала серйозні внутрішні суперечності. Світова економічна криза, яка досягла піку в 1931 р., ще більше загострила протиріччя, викликала невдоволення людей, що мало наслідком соціальні та політичні виступи. Долаючи внутрішні труднощі, великі держави – США, Франція, Велика Британія відійшли від справ у Європі й на Далекому Сході. В цих умовах громадськість Німеччини вимагала відставки уряду, звільнення від “кайданів Версало”. 30 січня 1933 р. рейхпрезидент Гінденбург, під тиском суспільства і реваншистських сил Німеччини, доручив фюрерові партії Гітлеру сформувати новий уряд. За короткий час Гітлер перетворив свою владу на диктатуру. Він скасував Веймарську конституцію й проголосив Третій рейх. 23 березня рейхстаг надав Гітлерові всю повноту влади, що дало йому змогу розпустити політичні партії і реорганізувати політичну систему. Таким чином, 1933 рік – час утвердження гітлерівського режиму – став переломним в історії міжнародних відносин. Гітлер твердо став на шлях перегляду версальських домовленостей.

Для реалізації своїх намірів він оголосив про вихід Німеччини з Ліги Націй, розпочав створення армії, флоту, що призвело до розриву відносин з Францією на основі Локарнських домовленостей, підірвав Версальської системи міжнародних відносин. Це створювало передумови для співпраці країн Європи, зацікавлених у своїй безпеці з Радянським Союзом. Саме в цей час відбувається зближення Франції та СРСР. У 1933 р. між ними було укладено пакт про ненапад, підтримку французької політичної еліти прагнуть СРСР вступити до Ліги Націй, а 1934 р. – російсько-французької торговельної угоди, 2 травня 1935 р. радянсько-французький договір про взаємодопомогу. Аналогічний договір було укладено 16 травня між Німеччиною і Чехословаччиною. У червні 1935 р. було підписано морську угоду, між Великобританією і Німеччиною, за якою останній надавалося право мати флот, що становить 35% англійських військово-морських сил. Друга половина 30-х років загалом характеризується подальшим розвалом Версальсько-Вашингтонської системи міжнародних відносин, переходом фашистських держав до агресивних дій із застосуванням збройних сил в Європі та за її межами. Першою до таких дій вдалася Італія, здійснивши на початку жовтня 1935 р. напад на Ефіопію. Асамблея Ліги Націй, маючи статутні права застосувати до агресора будь-які санкції, в тому числі і військові, обмежилася визнанням Італії порушницею міжнародного договору, застосуванням до неї фінансових та економічних санкцій. Поза увагою Ліги Націй залишилася також політична та економічна підтримка Німеччини Італії у війні з Ефіопією. Безкарність італійської збройної агресії підштовхнула Гітлера до реалізації власних планів. У березні 1936 р. Німеччина денонсувала Локарнські угоди щодо статусу Рейнської зони і ввела свої війська. Франція мала намір протистояти діям агресора, та під тиском англійського уряду вона залишилася осторонь. Ліга Націй, як і у випадку з Італією, обмежилася констатацією порушення Німеччиною своїх міжнародних зобов'язань. Таким чином, нерішучість Ліги Націй під час збройної агресії Італії, поступивість у врегулюванні питання німецької окупації Рейнської зони та відсутність жорсткої протидії з боку західних держав діям фашистських урядів сприяло зміцненню політичних позицій Німеччини та Італії й послабленню позицій західних держав у Європі. Одним із наслідків такої політики стало виникнення влітку 1936 р. міжнародної кризи, спричиненої початком громадянської війни в Іспанії. Спільна допомога франкістам в Іспанії зблизила Німеччину й Італію. 24 жовтня 1936 р. вони підписали таємний німецько-італійський протокол, який засвідчував створення союзу цих держав, що ввійшов в історію як “Вісь – Берлін – Рим”. 6 листопада 1937 р. Італія приєдналася до Антикомінтернівського пакту, що означало створення військового блоку Берлін – Рим – Токіо.

Виникнення Судетської кризи та її вирішення було одним із способів для Гітлера з'ясувати, якими будуть дії Франції та Великої Британії на підтримку Чехословаччини. Для вирішення Судетської проблеми було скликано конференцію чотирьох держав – Франції, Великої Британії, Німеччини та Італії, яка розпочала свою роботу 29 вересня 1938 р. в Мюнхені. Чехословаччину не було запрошено до роботи. Під час зустрічі, окрім рішень щодо чехословацького питання, був підписаний таємний договір про ненапад між Німеччиною та Великобританією, а згодом, у грудні 1938 р., аналогічний документ був підписаний між Німеччиною та Францією. Таким чином, унаслідок Мюнхену, була остаточно зруйнована система колективної безпеки в Європі. Мюнхенський диктат, здійснений Німеччиною за участі Польщі та Угорщини, був вироком Чехословацької республіці. 15 березня 1939 р. Німеччина ввела свої війська в Прагу. Було проголошено створення на території Чехословаччини протекторату Богемії та Моравії. Словаччина ввійшла під протекторат Німеччини. Таким чином, Чехословаччина перестала існувати.

Подальший розвиток подій становив загрозу миру в Європі. Після анексії Чехословаччини німці приступили до розробки плану нападу на Польщу. Таємні німецько-радянські переговори, що проводилися водночас з офіційними переговорами з Англією, Францією, призвели до підписання 23 серпня 1939 р. пакту про ненапад між Німеччиною і Радянським Союзом – відомий як пакт Ріббентропа-Молотова. У доданому до цього договору таємному протоколі зазначалося про поділ польських територій і про сфери впливів Третього Рейху та СРСР. Практично руки Німеччини було розв'язано, перед нею відкрився шлях до агресії проти Польщі. Радянсько-німецькі домовленості про долю Польщі свідчили, що відбулося те, чого так боялися польські політики і дипломати: дві сусідні великі держави об'єдналися для боротьби проти їх Версальської системи, що їх дискримінувал, невід'ємною частиною якої була Польща. І відбулося це в умовах, коли західні союзники Варшави не були готові надати їй дієву допомогу. Гітлер мав безперечну військову перевагу не лише над Польщею. Німеччина демілітаризувалася після відмови від військових обмежень Версалу, а також опанувала потужний військово-промисловий потенціал ліквідованої Чехословаччини. У той час, як Англія не мала великих сухопутних військ, а у Франції поширеним було твердження про те, що французи не повинні гинути за “польський порядок”. Таким чином, напередодні очікуваного нападу німців Польща була залишена напризволяще, бо певним стало, що ані Англія, ані Франція не нададуть їй відповідної допомоги, а СРСР став на бік Німеччини. 1 вересня 1939 р. німецькі війська перейшли польський кордон і розпочали наступ. Ультиматум про припинення агресії Німеччиною був відхилений 3 вересня, що мало наслідком оголошення Англією і Францією війни агресору і початок Другої світової війни [4, с. 44–83].

Таким чином, аналіз міжнародних відносин та зовнішньої політики держав міжвоєнного періоду свідчить, що до виникнення протистоянь призвели, значною мірою, зіткнення економічних інтересів, змагання за переваги у світі. Підбиваючи підсумки Першої світової війни, центральні держави відверто проігнорували інтереси переможених та нововідновлених держав, зокрема Другої Речі Посполитої, що завадило встановленню мирного порядку. Жорсткі та несправедливі умови Версальсько-Вашингтонських домовленостей, значні суми репарацій, що мали виплачувати переможені, природно, викликали у них прагнення реваншизму. До того ж подальша боротьба за сфери впливу в повоєнному світі вела до дестабілізації міжнародного життя. “Політика потурання агресору” дала змогу Німеччині, Італії, Японії утворити новий військово-політичний блок, вести підготовку до майбутніх протистоянь. Не виправдала покладених на неї надій і Ліга Націй, яка часто була платформою реалізації імперіалістичних домагань великих держав. Систему колективної безпеки в Європі було остаточно зруйновано внаслідок Мюнхенської конференції. Центральні держави розуміли, що Німеччина готується до війни, та не вжили жодних заходів, щоб запобігти цьому. Як наслідок, у вересні 1939 р. розпочалася Друга світова війна. Вона тривала довгих шість років і за своїми наслідками була ще більш руйнівною, ніж попередниця. Після її завершення прийнято рішення про непорушність територіальних питань у світі, оскільки це завжди веде до збройних протистоянь, утворено ООН, НАТО, на які покладалися завдання мирного врегулювання конфліктів. Згодом постав Європейський Союз – економічно-політичне об'єднання європейських країн для досягнення стабільності, миру в Європі, гарантування демократичних цінностей. Проте, сьогодні, в контексті українсько-російського протистояння бачимо, що і провідні держави, і задані інституції зайняли очікувальні позиції, а, як свідчить історичний досвід, це може дорого коштувати і Україні, і мирному ладу в світі, що склався.

Список використаних джерел

1. Дейвіс Н. Європа: Історія / Норман Дейвіс; Пер. з англ. П. Тарашук, О. Коваленко – К.: Вид-во Соломії Павличко “Основи”, 2008. – 1464 с.
2. Алексієвець Л. М. Польща: міжнародні відносини у добу відродження 1918–1923 рр. / Л. М. Алексієвець, О.Й.Парнета. – Тернопіль, Астон, 2012. – 192 с.
3. Цветков Г. М. Міжнародні відносини і зовнішня політика 1917–1945 рр. / Гліб Миколайович Цветков. – К.: Либідь, 1997. – 344 с.
4. Історія міжнародних відносин і зовнішньої політики XX- XXI ст. / В. Ф.Салабай, І.Д.Дудко та ін. – К.: КНЕУ, 2006. – 200с.
5. Алексієвець Л. М. Польща: утвердження незалежної держави 1918–1926 / Леся Миколаївна Алексієвець. – Тернопіль: Підручники і посібники, 2006.– 448 с.
6. Сич О. Проблема цивілізаційного вибору в Центральній та Східній Європі: перша спроба / Олександр Сич // Україна–Європа–Світ. – Вип. 2: Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини / Гол. ред. Л. М. Алексієвець. – Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2009. – С. 13–25.
7. Вандич П. Ціна свободи. Історія Центрально-Східної Європи від Середньовіччя до сьогодення / Пьотр Вандич. – К.: Критика, 2004. – 463 с.
8. *Historia dyplomacji polskiej.* – Т. IV. 1918–1939 / Red. P. Łossowski. – Warszawa, 1995.

Оксана Парнета

НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ МЕЖДУНАРОДНЫХ ОТНОШЕНИЙ В ЦВЕ В МЕЖВОЕННЫЙ ПЕРИОД (1919–1939 ГГ.)

В статье проанализированы изменения в системе международных отношений Центрально-Восточной Европы в межвоенный период (1919–1939).
Ключевые слова: Центрально-Восточная Европа, международные отношения, мирный договор, Версальско-Вашингтонская система, конференция.

Oxana Parneta

SOME QUESTIONS OF THE INTERNATIONAL RELATIONS OF THE CEE DURING THE INTERWAR PERIOD (1919–1939)

The article analyzes the changes in the international relations of the Central-Eastern Europe (1919–1939).
Key words: Central-Eastern Europe, international relations, peace treaty, Versailles-Washington system, conference.